

ANNA WOJNARSKA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

INTELIGENCJA SPOŁECZNA W UJĘCIU DANIELA GOLEMANA A RESOCJALIZACJA

Abstrakt: Inteligencja społeczna (IS) jest konstruktem stworzonym przez Edwarda Thorndike'a w 1920 roku, jednak dopiero popularyzacja tego pojęcia przez Daniela Golemana zwróciła uwagę na możliwości zastosowania założeń teoretycznych w praktyce. IS jest zdolnością rozumienia zachowań i uczuć innych ludzi, a także umiejętnością dostrzegania subtelnych wskazówek informujących o sensie i znaczeniu danej sytuacji społecznej. Umiejętność ta rozwija się bardzo wcześnie w relacjach dziecka z rodzicami/opiekunami i stanowi składową przywiązania emocjonalno-społecznego. Te pierwsze doświadczenia mają decydujące znaczenie dla prawidłowego rozwoju społecznego, natomiast doświadczenia w wieku adolescencji i wieku dojrzałym mogą go w pewnym stopniu modyfikować. Paradoxem resocjalizacji jest to, że proponowane w jej ramach oddziaływania wpływają na obniżenie IS. Korzystne zmiany są natomiast obserwowalne w efekcie tworzenia uzdrawiających więzi przez: małe rodzinne domy poprawcze dla nieletnich, treningi interpersonalne, opiekę indywidualną po opuszczeniu placówki, wzmacnianie więzi społeczności lokalnych i sprawiedliwość naprawczą. Niniejsze opracowanie ma na celu zwrócenie uwagi na możliwości wykorzystania koncepcji IS w wyjaśnianiu zjawiska nieprzystosowania społecznego oraz planowaniu procesu resocjalizacji.

Słowa kluczowe: inteligencja społeczna, przestępczość, przywiązanie, neurobiologia społeczna

POJĘCIE INTELIGENCJI SPOŁECZNEJ (IS)

Edward Thorndike użył po raz pierwszy terminu „inteligencja społeczna” w 1920 roku na określenie rozważnego postępowania w interakcjach społecznych. Również czołowy badacz inteligencji ogólnej Dawid Wechsler dostrzegł znaczenie czynników pozaintelektualnych, wskazując na istnienie inteligencji ogólnej wykorzystywanej

w sytuacjach społecznych (Wechsler 1993). Joy Paul Guilford w swoim modelu inteligencji zawierającym 120 odrębnych zdolności umysłowych 30 odniósł do IS. Robert Sternberg uważa, że „istotę inteligencji człowieka należy rozpatrywać z trzech punktów widzenia, ujętych w ramach tzw. triarchicznej teorii inteligencji. W skład tej teorii wchodzi trzy subteorie: kontekstu, doświadczenia i składników” (Strelau 1995, s. 104–105), które uwzględniają społeczne i kulturowe uwarunkowania inteligencji. Howard Gardner (2002) w koncepcji „inteligencji wielorakich” wyróżnił inteligencję: logiczno-matematyczną, wizualno-przestrzenną, lingwistyczną, cielesno-kinestetyczną, muzyczną, a także interpersonalną (umiejętność właściwego rozumienia zachowań innych ludzi oraz właściwego reagowania na nie) oraz intrapersonalną (umiejętność rozumienia siebie samego). Karl Albrecht (2007), upraszczając konceptualnie i językowo teorię Gardnera, wymienia następujące rodzaje inteligencji: abstrakcyjną – rozumowanie symboliczne; społeczną – radzenie sobie z ludźmi; praktyczną – realizacja zadań; emocjonalną – samoświadomość i samokontrola; estetyczną – wycucie formy, projektu graficznego, muzyki, sztuki i literatury; kinestetyczną – zdolności całego ciała do uprawiania sportów, tańca. Ogólnie Albrecht ujmuje IS jako zdolność komunikowania się z innymi i skłaniania ich do współpracy. Powyższe próby zlokalizowania konstruktów IS w strukturze inteligencji ogólnej wskazują na usiłowanie rozstrzygnięcia sporu, czy jest to cecha niezależna, czy zależna od inteligencji ogólnej. Większość powyższych teorii skłania się do uznania, że oba wymiary są ze sobą powiązane.

Duże zainteresowanie IS i jej znaczeniem dla funkcjonowania emocjonalno-społecznego związane jest z koncepcją Daniela Golemana (2007), który rozbudował wcześniejszą teorię inteligencji emocjonalnej i dokonał zróżnicowania obu konstruktów. Badacz wyróżnił dwie szerokie kategorie składników inteligencji społecznej (IS): **świadomość społeczną**, czyli to, co wyczuwamy w innych, i **sprawność społeczną**, czyli to, co robimy z tą świadomością. Elementy składowe IS połączył z podstawami anatomo-fizjologicznymi, wskazując na istnienie dwóch szlaków nerwowych odpowiedzialnych za zachowania społeczne: drogi wysokiej i niskiej. Świadomość społeczna obejmuje całe spektrum umiejętności: od natychmiastowego wycucia wewnętrznego stanu innej osoby, przez zrozumienie jej uczuć i myśli, po pojmowanie złożonych sytuacji społecznych. Wyróżnione przez Golemana elementy świadomości społecznej to: empatia pierwotna – współodczuwanie z inną osobą, wychwytywanie niewerbalnych sygnałów emocji (zdolność „niskodrogowa”); dostrojenie – słuchanie, dostrajanie się do drugiej osoby (zdolność „niskodrogowa”); trafność empatyczna – rozumienie myśli, uczuć i intencji drugiej osoby (połączenie zdolności „niskodrogowej” z „wysokodrogową”); poznanie społeczne – wiedza o tym, jak funkcjonuje świat społeczny (zdolność „wysokodrogowa”). **Sprawność społeczna** opiera się na świadomości społecznej i ułatwia efektywny

przebieg interakcji dzięki następującym umiejętnościom: synchronii – dopasowaniu się na płaszczyźnie niewerbalnej (zdolność „niskodrogowa”); autoprezentacji – przekonującemu przedstawianiu siebie, w tym znajomości zasad postępowania oraz umiejętności panowania nad emocjami (zdolność „wysokodrogowa”); wpływowi – kształtowaniu wyniku interakcji społecznych dzięki samokontroli, empatii i poznaniu społecznemu (połączenie zdolności „niskodrogowej” z „wysokodrogową”) i trosce – dbaniu o potrzeby innych i działanie zgodnie z nimi (zdolność „niskodrogowa”).

Kolejnym problemem teoretycznym obecnym w rozważaniach definicyjnych jest zróżnicowanie IS i kompetencji społecznych, tym bardziej że w strukturze obydwu cech występują wspólne składowe, takie jak: kompetencje komunikacyjne, umiejętność rozwiązywania problemów, zdolność rozumienia innych ludzi i tego, jak zareagują oni w sytuacjach społecznych. Kłopotliwe jest także określenie lokalizacji i genezy kompetencji społecznych oraz IS, ponieważ obydwie zdolności wywodzą się z doświadczenia gatunkowego i indywidualnego modyfikowanego doświadczeniem społecznym. Kompetencje społeczne manifestują się w zachowaniu w formie umiejętności społecznych (Argyle 1999).

Należy również zwrócić uwagę na bliskie związki IS z inteligencją emocjonalną (IE). Anna Matczak (2001), Daniel Goleman (1999) podkreślają, że kompetencje społeczne wynikają z inteligencji społecznej i są ściśle z nią powiązane. W ujęciu Matczak inteligencja społeczna byłaby pojęciem szerszym niż inteligencja emocjonalna. Zakresy pojęć krzyżują się, jako że IE obejmuje także zdolności do spostrzegania, rozumienia i regulowania przez człowieka własnych emocji niezwiązanych z relacjami społecznymi (szersze znaczenie niż IS), ale nie wchodzi w jej zakres zdolności związane z innymi niż emocjonalne aspektami interakcji społecznych (węższe znaczenie). Poprzez IE najczęściej rozumie się zbiór zdolności warunkujących trafne wykorzystywanie emocji przy rozwiązywaniu problemów, głównie społecznych, przez większą efektywność przetwarzania informacji. Twórcami tego terminu są Peter Salovey i John D. Mayer (Mayer, Salovey 1999), którzy w swoim modelu rozwojowym określili IE jako umiejętność kontrolowania własnych i cudzych emocji (metaocena, metaregulacja), ich rozumienia i rozróżniania, emocjonalnego wspomaganie myślenia, czyli asymilowania emocji w przebieg procesów poznawczych. Do umiejętności związanych z tym pojęciem zaliczyli: zdolność komunikacji werbalnej i niewerbalnej, ekspresji emocjonalnej oraz skutecznego wykorzystywania uczuć w rozwiązywaniu problemów. Goleman (1997) poszerzył ten zestaw cech, uznając ludzi wytrwałych w dążeniu do celu, odpornych na frustrację i stres, empatycznych i sprawnie podejmujących decyzje za obdarzonych tym rodzajem inteligencji.

Można uznać, że wymienione wyżej pojęcia są powiązane znaczeniowo, choć nietożsame. Dokładniejsze analizy wykraczają jednak poza zakres niniejszego opracowania. IS jest koncepcją, która pozwala wyjaśnić wiele mechanizmów kształtowania się nieprzystosowania społecznego oraz może być inspiracją w procesie resocjalizacji. W genezie zagrożeń dla rozwoju IS Goleman (2007) zwraca uwagę na postępujące wyobcowanie współczesnego człowieka spowodowane ograniczeniem kontaktów bezpośrednich i zastępowaniem ich kontaktami za pomocą nowoczesnych komunikatorów, co skutkuje swoistym autyzmem społecznym. Obserwuje się zjawiska świadczące o pogłębianiu się uczucia osamotnienia spowodowanego rozpadem więzi rodzinnych, stresem informacyjnym i brakiem zdrowej równowagi między życiem prywatnym i zawodowym.

TEORIA PRZYWIĄZANIA

Teoria przywiązania Johna Bowlby'ego (Vasta, Haith, Miller 1995, s. 445–446), wywodząca się z „etologii, klasycznej psychoanalizy, teorii relacji z obiektem M. Klein, teorii systemów oraz psychologii poznawczej i rozwojowej” (Stawicka 2008, za: Marszał 2015, s. 12), wyjaśnia, w jaki sposób tworzą się podstawy przyszłych związków interpersonalnych. Znaczenie wczesnych doświadczeń dla kształtowania zdrowych relacji podkreślał również Rene Zazzo (1978), który na potwierdzenie tej tezy przytoczył liczne dowody z etologii i psychologii porównawczej. Dziecko po urodzeniu jest już wyposażone w asortyment zachowań gwarantujących mu nawiązanie więzi z ważną osobą, które stanowią efekt doświadczenia gatunkowego i przybierają postać reakcji bezwarunkowych (płacz, krzyk, przywieranie, podążanie za, uśmiech), natomiast pod wpływem stymulacji środowiska przechodzą one w reakcje warunkowe, dzięki czemu możliwe jest nawiązanie kontaktu i skłonienie ważnych osób do zaspokojenia potrzeb dziecka.

Rozwój ufego stylu przywiązania jest inwestycją emocjonalną w dziecko i czynnikiem chroniącym je przed wystąpieniem różnego typu patologii. W psychologii rozwojowej podkreśla się znaczenie zaburzeń w kształtowaniu przywiązania, które mogą mieć charakter konsekwencji bliskich (izolacja wewnętrzna dziecka, opóźniony rozwój somatyczny i psychiczny, „choroba sieroca”) oraz dalekich (problemy w kształtowaniu relacji społecznych, nieufność, trudności w rozpoznaniu emocji własnych i innych osób, rozwój specyficznych zaburzeń osobowości). W konsekwencji wczesnych doświadczeń powstają zdaniem Golemana (2007) trzy typy przywiązania, które określają specyfikę rozwoju emocjonalnego i społecznego osób dorosłych i są to:

- Typ ufny – emocje nie przeszkadzają, ale też nie pochłaniają; kształtowany jest przez wrażliwe, kochające postawy rodzicielskie;
- Typ bojaźliwy – stale szukający potwierdzenia swojej wartości, manifestujący wysoki poziom lęku; kształtowany przez wrogie i pełne gniewu postawy rodziców;
- Typ unikający – ukrywa i tłumi emocje negatywne.

Monika Marszał (2015, s. 36–38) podaje nieco inny podział typów przywiązania, opierając się na klasyfikacjach wzorów przywiązania dziecka Mary Ainsworth i klasyfikacji stanów umysłu dorosłego według Mary Main, co pozwala uchwycić ewolucję stylów w trakcie ontogenezy. Zostały zatem wyróżnione następujące wzorce dla dziecka i odpowiadające im stany umysłu dorosłego:

- Wzorzec bezpiecznego przywiązania → bezpieczny/autonomiczny,
- Wzorzec unikania → oddalający/zdystansowany,
- Wzorzec ambiwalentny (stawiający opór) → zaabsorbowany,
- Wzorzec zdeorganizowany/z dezorientacją → zdeorganizowany/nierozwiązany w odniesieniu do doświadczonego urazu.

W przypadku osób nieprzystosowanych społecznie doświadczenia wczesnego dzieciństwa są najczęściej traumatyczne, a negatywne interakcje z rodzicami zwiększają ryzyko wystąpienia zaburzeń posttraumatycznych (Amatya, Barzman 2012). Rodzice izolujący się od dziecka lub wręcz je odrzucający nie stwarzają możliwości zbudowania pierwszych zdrowych relacji. Powodem takich postaw jest koncentracja rodziców na zachowaniach nałogowych, niedojrzałość emocjonalna, niewydolność wychowawcza, zachowania agresywne i przemoc wobec dziecka. Ból odrzucenia powoduje zdaniem Golemana (2007) depresję społeczną, a konsekwencje traumy są obserwowalne w rozwoju emocjonalno-społecznym i poznawczym.

Poszukiwanie czynników prowadzących do nieprzystosowania społecznego zaowocowało licznymi badaniami dotyczącymi charakterystyki przywiązania osób z zaburzeniami socjalizacji. Ciepło, akceptacja i ochrona dziecka przez rodziców redukuje prawdopodobieństwo wystąpienia zaburzeń zachowania, lęku, nastrojów depresyjnych i psychologicznego stresu, zaś brak pozytywnych interakcji we wczesnym dzieciństwie sprzyja wystąpieniu zaburzeń internalizacyjnych i eksternalizacyjnych oraz zaburzeń emocjonalnych (Overbeek in. 2005, s. 40). Preeti Sinha i Pratap Sharan (2007) potwierdzili, że niepoświęcanie uwagi dzieciom przez rodziców/opiekunów jest predykatorem kształtowania się osobowości obsesyjno-kompulsywnej, histrionicznej, chwiejnej i schizotypowej. Badania Ory Nakash-Eisikovits, Lissy Dutry (2002, za: Sinha, Sharan 2007) oparte na wywiadach z psychiatrami i psychologami wykazały, że bezpieczny typ przywiązania stanowi czynnik chroniący przed rozwojem nieprzystosowanych typów osobowości. Unikający typ przywiązania jest skorelowany z rozwojem izolujących się typów osobowości (paranoidalnej,

schizoidalnej, schizotypowej). Lękowo-ambiwalentne przywiązanie jest powiązane z występowaniem zachowań wycofujących, niestabilnych emocjonalnie i symptomów internalizacyjnych (Sinha, Sharan 2007, s. 107). W kształtowaniu osobowości narcystycznej, makiawelicznej, psychopatycznej, których wspólnymi cechami są: wrogość, dwulicowość, egocentryzm, agresywność, emocjonalna oziębłość, również można dopatrzeć się deprivacji pozytywnych relacji emocjonalnych we wczesnym dzieciństwie. Psychopaci cechujący się brakiem empatii, skłonnością do manipulowania ludźmi, brakiem lęku i poczucia winy charakteryzują się brakiem aktywności obszarów korowych odpowiedzialnych za współczucie, dlatego potencjalne kary tracą moc odstraszenia.

W świetle koncepcji Bowlby'ego (Vasta i in. 1995) przestępcy nie potrafią nawiązać bliskich, intymnych relacji z innymi w życiu dorosłym, co wynika z lękowego stylu przywiązania. D. Farrington i J.D. Hawkins (1991, za: Katz 1999) podkreślali, że wydarzenia traumatyczne w życiu dzieci do lat 8 mają największe znaczenie w genezie przestępczości. A. Raine, P. Brannan i A.S. Mednick (1997, za: Katz 1999) również wiązali występowanie zachowań przestępczych w życiu dorosłych z brakiem ufego przywiązania. A. Horner (1991, za: Katz 1999) podkreśliła, że czynnik ten decyduje również o rozwoju empatii i samokontroli dzieci i o tym, czy będą one traktowały innych ludzi podmiotowo czy przedmiotowo. Frank J. Elgar i inni (2003) stwierdzili, że występują istotne zależności między lękowym stylem przywiązania a zaburzeniami zachowania, uzależnieniami i złym funkcjonowaniem w rodzinie, przy czym były one bardziej widoczne u nieletnich z miast. Odrzucenie ze strony matki i/lub brak ojca zwiększają prawdopodobieństwo zachowań agresywnych i przestępczych nieletnich (Henggeler, McKee, Bourduin 1989; Shears, Robinson, Emde 2002).

Podsumowując, należy uznać, że doświadczenia dziecka we wczesnym okresie rozwoju decydują o wykształceniu się u niego prawidłowych mechanizmów przystosowania społecznego, stanowią czynnik chroniący przed zaburzeniami emocjonalnymi, zaburzeniami zachowania, rozwojem specyficznych zaburzeń osobowości oraz przestępczością. Jest to efekt pozytywnego bilansu emocjonalnego wzajemnych relacji rodzic–dziecko. Prawidłowości te zostały udowodnione w cytowanych badaniach niezależnie od użytych metod diagnostycznych, chociaż pewne zróżnicowanie tej zależności było modyfikowane wiekiem osób badanych. Najsilniej sprzężenie to było obserwowalne w odniesieniu do adolescentów, tym bardziej że w tym wieku emocjonalne więzi z rodzicami stanowią ważny element społecznego wsparcia (Scott i in. 2011) oraz funkcjonowania szkolnego (Schocket, Smyth, Homel 2007).

EMPATIA

Przywiązanie stanowi warunek kształtowania się zdolności empatii, która jest zjawiskiem afektywnym dotyczącym wczuwania się w emocje innych osób (empatia pierwotna według Golemana), ale także poznawczym w zakresie rozumienia takich doświadczeń (rozumienie empatyczne według Golemana). Podejście poznawcze reprezentują Ch. Hobbart czy N. Fahlberg (za: Rembowski 1989, s. 51), którzy definiują empatię jako „wyobrażeniowe przeniesienie siebie w myślenie, uczucie i działania drugiej osoby”. Taki sposób interpretacji jest najbardziej popularny ze względu na możliwości pomiaru tej cechy za pomocą metod samoopisu (np. KRE Andrzeja Węglińskiego 2011). Natomiast Józef Rembowski (1989) jest przedstawicielem komplementarnego podejścia, wyróżniając zarówno składniki uczuciowe, jak i poznawcze.

Psychologia społeczna podkreśla związki zdolności empatycznych z gotowością i zdolnościami do nawiązywania kontaktów społecznych, współdziałania i przewodzenia w grupie, a nawet z sukcesem zawodowym (Davis 1999). W psychologii klinicznej i psychoterapii zwraca się uwagę na wykorzystanie empatii jako ważnego składnika skutecznego procesu terapeutycznego, zarówno w terapii indywidualnej, jak i grupowej (Rembowski 1989). W resocjalizacji wiąże się empatię z zachowaniami prospołecznymi, zaś jej niski poziom z aspołecznością. Jak wykazywał w swoich badaniach Zdzisław Bartkowicz (1996), związek ten nie jest tak prosty, lecz na pewno defekt empatii stwierdza się u osób z osobowością psychopatyczną i antysocjalną. W licznych badaniach nad tym problemem osoby naruszające prawo w różnym wieku charakteryzowały się zdecydowanie niższym poziomem empatii na tle grupy osób, które nie weszły w konflikt z prawem (Węgliński 1983, 1989, 2011).

KOMUNIKACJA NIEWERBALNA – ROZPOZNAWANIE WYRAZÓW EMOCJONALNYCH

Komunikowanie się za pomocą wyrazów mimicznych można uznać za sposób najbardziej pierwotny, poprzedzający etap porozumiewania się werbalnego i stanowiący podstawę empatii. Karol Darwin (Aronson, Wison, Akert 1997) zwrócił uwagę, że także u zwierząt można wyodrębnić takie sposoby porozumiewania się, przy czym emocje obserwowalne u zwierząt należą do tych najbardziej podstawowych, a umiejętność ich rozpoznawania pełni funkcję adaptacyjną. Salovey i Mayer (1990) oraz Goleman (1997, 1999) lokalizują powyższe umiejętności w ramach koncepcji inteligencji emocjonalnej, podkreślając, że emocjonalna samoświadomość oraz trafność rozpoznawania emocji u innych ludzi pozwala skutecznie przystosować się do kontekstu społecznego interakcji osobniczych.

Umiejętność ta jest rozwijana od wczesnego dzieciństwa, ponieważ komunikacja przedwerbalna polega na odczytywaniu wyrazów mimicznych w relacji matka-dziecko. Odczytywanie wyrazów emocji na twarzy osób znaczących może wpływać na aktywność dziecka: radość, spokój rodzica może zachęcać dziecko do działania nawet w ryzykownej sytuacji, podczas gdy wyraz przestraszenia będzie sygnałem do zahamowania aktywności. Zdolność rozpoznawania wyrazów mimicznych innych osób rozwija się z wiekiem, przy czym istnieje pewna kolejność rozpoznawanych emocji. Najwcześniej dzieci identyfikują szczęście, potem smutek, złość, zaskoczenie i strach. Te emocje traktuje się jako proste i wielu badaczy uważa, że umiejętność ich rozpoznania rozwija się już ok. 6. roku życia, podczas gdy identyfikacja emocji złożonych rozwija się przez cały okres dojrzewania (Markham, Adams 1992). Badania wskazują również na fakt, że obszary korowe odpowiedzialne za rozpoznawanie emocji rozwijają się aż do okresu dojrzewania (Scrimin i in. 2009).

Szczególnego znaczenia nabiera powyższa umiejętność w przypadku dzieci narażonych na przeżycia traumatyczne. Badania sugerują, że różnią się one od rówieśników dobrze traktowanych (Camras i in. 1990). Dzieci doświadczające przemocy lub odrzucenia ze strony rodziców mniej trafnie rozpoznają wyrazy wrogości. Dzieci molestowane potrzebują więcej informacji, aby rozpoznać smutek na twarzy, podczas gdy nie ma różnic w rozpoznawaniu złości między dziećmi molestowanymi i niemolestowanymi (Pollak, Sinha 2002). Sara Scrimin wraz z innymi badaczami (2008) przeprowadziła eksperyment dotyczący dzieci, które przeżyły napad terrorystyczny na szkołę w Biesłanie w południowej Osetii. Okazało się, że o wiele szybciej rozpoznają one złość, natomiast potrzebują więcej czasu, aby rozpoznać smutek. Ponadto miały większe trudności w rozpoznawaniu emocji złożonych, podczas gdy emocje podstawowe były identyfikowane dość dobrze.

Sandra A. Fluck, Jinni A. Harrigan, Jenniefer Brindley (2001) podkreślają, że rozpoznawanie lęku u osób ważnych ma duże znaczenie adaptacyjne dla dzieci, ponieważ może stanowić zachętę do działania lub chronić przed niebezpieczeństwem. W życiu dojrzałego człowieka umiejętność rozpoznawania lęku okazuje się być bardzo przydatna w psychoterapii, medycynie, prawie, pracy socjalnej. Powyższym problemem zajmowali się również Erin B. McClure i Stephen Nowicki Jr (2001), którzy badali relacje między lękiem społecznym a zdolnością dekodowania niewerbalnych wskazówek. Założenie prezentowanych badań brzmiało: lęk społeczny sprzyja nieprzystosowaniu przez odrzucenie przez rówieśników, wycofywanie się z kontaktów, stwarza mniej okazji do treningu społecznego. Badani mieli trudności w interpretowaniu wyrazów mimicznych oraz elementów prozodycznych wypowiedzi. Wieloczynnikowa analiza wariacji oparta na wskaźnikach uzyskanych z technik samoopisowych wykazały, że dzieci manifestujące większe społeczne unikanie i dystres mniej trafnie interpretowały wskazówki niewerbalne

emocji. Najbardziej znaczący był wpływ lęku społecznego na interpretację wyrazów mimicznych, natomiast w mniejszym stopniu na aspekty prozodyczne.

Również koncepcja interakcjonizmu symbolicznego potwierdza znaczenie doświadczeń emocjonalnych dla procesu komunikacji. Osoby niedostosowane społecznie mają deficyty w zakresie pozytywnych doświadczeń symbolicznych, gdyż ich miejsce zajmuje nadmiar doświadczeń negatywnych, które prowadzą do kreowania specyficznych skryptów poznawczych. Skrypty te pozwalają jednostce interpretować sytuacje, prowadząc jednak do antagonizmu destruktywnego. Powodem nieadekwatnej i najczęściej agresywnej atrybucji są ubogie schematy interpretacyjne, a także zniekształcenia poznawcze, na które zwracał również uwagę Janusz Surzykiewicz (2008). Osobnik agresywny spostrzega sytuację w sposób egocentryczny, dopasowując stan rzeczy do swojego punktu widzenia, a zatem najczęściej zachowaniom innych ludzi przypisuje wrogie intencje, co uzasadnia jego własną agresję. Dodatkowym czynnikiem stymulującym tego typu tendencje jest piętno jakie społeczeństwo nadaje jednostkom dewiatywnym (Goffman 2007, za: Bernasiewicz 2011). W tym ujęciu duże znaczenie odgrywa kontekst społeczny aktów komunikacji, na który składają się wpływy znaczących grup społecznych, role, status, przynależność klasowa.

NEUROBIOLOGIA SPOŁECZNA

Badania potwierdzają, że doświadczenie traumy przez małe dziecko może prowadzić do trwałych zmian anatomo-fizjologicznych w obrębie układu nerwowego, chociaż również w przypadku osób dorosłych obserwuje się zmiany w obrębie hipokampu (stąd amnezja około urazowa) (LeDoux 2000). John Cacioppa, Gary Bernston pierwsi użyli terminu neurobiologia społeczna, wyróżniając mózg towarzyski, który tworzą połączenia nerwowe uaktywniające się, kiedy nawiązujemy kontakty z innymi osobami. Dowody na podstawie fMR, czyli potencjałów wywołanych, potwierdzają istnienie dwóch dróg przetwarzania informacji emocjonalnych:

- „drogi niskiej” – tworzą ją połączenia nerwowe, które działają pod pręgiem naszej świadomości, automatycznie, bez trudu, szybko; szczególną rolę odgrywa ciało migdałowate zlokalizowane w śródmózgowiu,
- „droga wysoka” – racjonalna, świadoma i wolna; szczególną rolę odgrywa ją okolice przedczołowe, czyli ośrodki decyzyjne (Goleman 2007, s. 23–28),

Dostarczone dowody z zakresu neuropsychologii pomagają zinterpretować znaczenie zachowań interpersonalnych. Tłumienie złych emocji jest niekorzystne dla fizjologii, ponieważ powoduje nadmierne wytwarzanie hormonów stresu i w konsekwencji powstawanie chorób psychosomatycznych. W kontekście teorii Hansa

J. Eysencka (Hall, Lindzey 2008) osoby introwertywne i neurotyczne mają skłonność do depresji i chorób nowotworowych. Analiza sytuacji, gdy człowiek kłamie, ukazuje niezależność obu obwodów. Kłamanie aktywuje drogę wysoką, ponieważ wymaga zaangażowania intelektualnego, natomiast mięśnie twarzy są sterowane przez drogę niską i dlatego pojawiają się przecieki, czyli niewerbalne mikro sygnały (Ekman 2006).

W ostatnich latach wykrycie neuronów lustrzanych przez Giacomą Rizzolattiego, Leonardą Fogassię i Vittorią Gallesego dało podstawy do wyjaśniania mechanizmu zachowań społecznych człowieka. Podejrzewa się, że dzięki nim osobnik na widok pewnej czynności jest w stanie niemal natychmiast odgadnąć intencje innego osobnika nie tylko tego samego gatunku. Neurony lustrzane u ludzi są rozproszone po obu stronach mózgu łącznie z korą przedczołową i skroniową. Wiele z nich znajduje się w korze przedczołowej, która kieruje różnorodnymi czynnościami (mówienie, zamiar przystąpienia do działania), przylegają do neuronów ruchowych, zatem łatwo się uaktywniają wtedy, gdy widzimy, że ktoś wykonuje taki sam ruch. Stanowią mechanizm neurofizjologiczny uczenia się przez naśladownictwo, zażyłości emocjonalnej i zachowania ludzi w tłumie. Są odpowiedzialne za pojawianie się wglądu, empatii, intuicji, moralności, dobroci, resiliencji, zdrowia (Goleman 2007, s. 53–66). Sprzężenie zwrotne między zachowaniem a neuronami lustrzanymi polega na tym, że wspierające relacje stymulują tworzenie się nowych neuronów w mózgu, co może być efektem kompensacyjnych doświadczeń emocjonalnych w trakcie psychoterapii. Zatem umiejętność budowania relacji intymnych ma charakter stymulujący dla pojawiania się nowych połączeń nerwowych, natomiast ich brak może hamować rozwój struktur odpowiedzialnych za sterowanie emocjami. Przemoc w przypadku osób dorosłych powoduje nadwrażliwość ciała migdałowatego, co pojawia się często w warunkach więziennych, paradoksalnie pogłębiając problemy osoby resocjalizowanej.

KONSEKWENCJE DLA PROCESU RESOCJALIZACJI

Resocjalizacja i psychoterapia w przypadku osób z zaburzeniami socjalizacji mają – w kontekście teorii IS – dostarczyć kompensujących pozytywnych doświadczeń emocjonalnych. Personalistyczne i indywidualistyczne nastawienie na wychowanka niosą ze sobą konieczność większego i bardziej autentycznego zaangażowania uczuciowego nauczyciela/wychowawcy w proces dydaktyczno-wychowawczy. Terapia ma na celu wyposażenie osoby nieprzystosowanej społecznie w nowe umiejętności przez treningi umiejętności społecznych prowadzone w atmosferze akceptacji i zaangażowania obu stron. Uczestnicy uczą się powstrzymywania agresji,

odczytywania sygnałów emocjonalnych, radzenia sobie z sytuacjami trudnymi i korzystania z tych umiejętności w realnych sytuacjach. Treningi mają uruchomić szlak „wysokodrogowy” racjonalny przez powstrzymanie reakcji impulsywnych, rozważenie możliwych rozwiązań problemu i konsekwencji różnych reakcji. Celem jest rozwój refleksji moralnej nad zachowaniem własnym i innych osób oraz zrozumienie znaczenia emocji w relacjach interpersonalnych przez zastępowanie agresji zachowaniami prospołecznymi i zachowanie spokoju (Goldstein, Glick, Gibbs 2004). Umiejętności te są także stymulowane przez wzmacnianie więzi społecznych oraz intensywności kontaktów członków społeczności, co sprzyja budowaniu wzajemnego zrozumienia, przełamuje bariery wyobcowania przez „zaprojektowanie nowych doświadczeń społecznych inspirujących nowe znaczenia albo zmianę posiadanych przez nich znaczeń” (Bernasiewicz 2011, s. 13).

Projekty resocjalizacyjne oparte na pozytywnej wymianie emocji w interakcjach społecznych dotyczą opieki nad dziećmi, osobami niepełnosprawnymi czy zwierzętami (Harbolt, Ward 2001). Rozwijają one empatię, odpowiedzialność, umożliwiają decentrację personalną i wyposażają w umiejętności społeczne ważne dla przystosowania się do norm społecznych. Również małe rodzinne domy poprawcze dla nieletnich pozwalają wynagrodzić brak satysfakcjonujących więzi z rodzicami. Równie ważnym elementem terapii w zakresie deficytów IS jest indywidualna opieka nad wychowankami po opuszczeniu placówki, która pozwala pokonać poczucie osamotnienia i chroni przed wiktymizacją. Takie stymulująco-korygujące doświadczenia dają przewagę w sterowaniu zachowaniem „drodze wysokiej” racjonalnej nad „drogą niską” impulsywną, dzięki czemu następuje zmiana automatycznych uprzedzeń i stereotypów. Przebaczenie i zadośćuczynienie są podstawą sprawiedliwości naprawczej, która angażuje zarówno sprawców, jak i ofiary w aktywne rozwiązywanie problemu zaburzonych relacji interpersonalnych (Choi, Green, Gilbert 2011).

Resocjalizacja powinna być zatem procesem kształtowania dojrzałej inteligencji społecznej osób, które we wczesnym dzieciństwie nie miały szansy doświadczyć pozytywnego bezpiecznego przywiązania.

LITERATURA

- Albrecht K., 2007, *Inteligencja społeczna. Nowa nauka sukcesu*. Warszawa, Sensus.
- Amatya P.J., Barzman D.H., 2012, *The Missing Link between Juvenile Delinquency and Pediatric Posttraumatic Stress Disorder: An Attachment Theory Lens*. “International Scholarly Research Network”, vol. 2012, Article ID 134541.
- Argyle M., 1999, *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa, PWN.

- Argyle M., 1998, *Zdolności społeczne*. W: S. Moscovici (red.), *Psychologia społeczna w relacji ja–inni*. Warszawa, WSiP, 77–105.
- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., 1997, *Psychologia społeczna*. Poznań, Zysk i S-ka.
- Bartkowicz Z., 1996, *Pomoc terapeutyczna nieletnim agresorom i ofiarom agresji w zakładach resocjalizacyjnych*. Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Bernasiewicz M., 2011, *Interakcjonizm symboliczny w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*. Kraków, Impuls.
- Camras L.A., Ribordy S., Hill S., Martino S., Sachs S., Spaccarelli S., Stefani R., 1990, *Maternal facial behavior and the recognition and production of emotional expression by maltreated and no maltreated children*. “Developmental Psychology”, 26, 304–312.
- Choi J.J., Green D.L., Gilbert M.J., 2011, *Putting a Human Face on Crimes: A Qualitative Study on Restorative Processes for Youth*. “Journal of Child Adolescence Social Work”, 28, 335–355.
- Davis M.H., 1999, *Empatia*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Ekman P., 2006, *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*. Warszawa, PWN.
- Elgar F.J., Knight J., Worrall G.J., Sherman G., 2003, *Attachement Characteristics and Behavioural Problems in Rural and Urban Juvenile Delinquents*. “Child Psychiatry and Human Development”, vol. 36(1), 35–48.
- Fluck S.A., Harrigan J.A., Brindley J., 2001, *Children and young adults recognition of anxiety*. “Journal of Nonverbal Behavior”, vol. 25, no 1, 127–145.
- Gardner H., 2002, *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*. Poznań, Media Rodzina.
- Goldstein A.P., Glick B., Gibbs J.C., 2004, *ART. Program zastępowania agresji*. Warszawa, Amity.
- Goleman D., 1997, *Inteligencja emocjonalna*. Poznań, Media Rodzina.
- Goleman D., 1999, *Inteligencja emocjonalna w praktyce*. Poznań, Media Rodzina.
- Goleman D., 2007, *Inteligencja społeczna*. Poznań, Dom Wydawniczy REBIS.
- Hall C.S., Lindzey G., 2008, *Teorie osobowości*. Warszawa, PWN.
- Harbolt T., Ward T.H., 2001, *Teaming Incarcerated Youth with Shelter Dogs For a Second Chance*. “Society & Animals”, no 1–2, 177–181.
- Henggeler S.C., McKee E., Bourduin Ch.M., 1989, *Is there a Link Between Maternal Neglect and Adolescent Delinquency?* “Journal of Clinical Psychology”, vol. 18, no 3, 242–246.
- Katz R., 1999, *Buliding the Foundation for a Side-by-Side Explanatory Model: A General Theory of Crime, The Age –Graded Life Course Theory, and Attachement*

- Theory*. "Western Criminology Review", opublikowano: <http://www.western-criminology.org> [dostęp: 19.02.2016].
- LeDoux J., 2000, *Emotion circuits in the brain*. "Annual Review of Neuroscience", 23, 155–184.
- Markham R., Adams K., 1992, *The effect of type of task on children's identification of facial expression*. "Journal of Nonverbal Behaviour", 16, 21–39.
- Marszał M., 2015, *Mentalizacja w Kontekście przywiązania. Zdolność do rozumienia siebie i innych u osób z osobowością borderline*. Warszawa, Diffin.
- Matczak A., 2001, *Kwestionariusz Kompetencji Społecznych*. Podręcznik. Warszawa, LTD.
- Mayer J.D., Salovey P., 1999, *Czym jest inteligencja emocjonalna*. W: P. Salovey, D.J. Sluyer, *Rozwój emocjonalny a inteligencja emocjonalna*. Poznań, Dom Wydawniczy REBIS, 21–70.
- McClure E.B., Nowicki S.Jr., 2001, *Associations between Social Anxiety and Non-verbal Processing Skill in Preadolescent Boys and Girls*. "Journal of Nonverbal Behavior", vol. 25, n.1, 3–19.
- Overbeek G., Vollebergh W., Engels R., Meeus W., 2005, *Juvenile delinquency as acting out: Emotional disturbance mediating the effects of parental attachment and life events*. "European Journal of Developmental Psychology", 2(1), 39–46.
- Pollak S.D., Sinha P., 2002, *Effects of early experience of facial displays of emotions*. "Developmental Psychology", 38, 679–688.
- Rembowski J., 1989, *Empatia: studium psychologiczne*. Warszawa, PWN.
- Scott S., Briskman J., Woolgar M., Humayun S., O'Connor Th., 2011, *Attachment in adolescence: Overlap with parenting and unique prediction of behavioural adjustment*. "Journal of Child Psychology and Psychiatry", 52(11), 1052–1062.
- Scrimin S., Moscardino U., Capello F., Altoe G., Axia G., 2009, *Recognition of Facial Expressions of Mixed Emotions in School – Age Children Exposed to Terrorism*, "Developmental Psychology", vol. 45, no 5, 1341–1352.
- Shears J., Robinson J., Emde R., 2002, *Fathering Relationships and Their associations with Juvenile Delinquency*. "Infant Mental Health Journal", 23(1-2), 79–87.
- Shochet I.M., Smyth T., Homel R., 2007, *The Impact of Parental Attachment an Adolescent Perception of the School Environment and School Connectedness*. "Australian and New Zealand Journal of Family Therapy", vol. 28, 109–118.
- Sinha P., Sharan P., 2007, *Attachment and Personality Disorders*. "Journal Assoc. Child Adolescent Mental Health", 3(4), 105–112.
- Strelau J., 1995, *Temperament i Inteligencja*. Warszawa, PWN.
- Surzykiewicz J., 2008, *Profilaktyczna pomoc wychowawcza w szkole w zapobieganiu agresji: Znaczenie kompetncji społecznych*. W: M. Libiszowska-Żółkowska, K. Ostrowska (red.), *Agresja w szkole*. Warszawa, Difin, 188–252.

- Wechsler D., 1993, *Definicja i natura inteligencji*. W: J. Brzeziński, E. Hornowska (red.), *Skala inteligencji Wechslera WAIS-R*. Warszawa, PWN, 15–20.
- Węgliński A., 1983, *Poziom empatii a zachowanie nieletnich w zakładzie poprawczym*. „Psychologia Wychowawcza”, nr 3, 317–326
- Węgliński A., 1989, *Rozwój wybranych zdolności adaptacyjnych od okresu niemowlęstwa do młodości*. „Chowanna”, nr 4.
- Węgliński A., 2011, *Zrewidowana wersja Kwestionariusza Rozumienia Empatycznego*. W: A. Wojnarska (red.), *Diagnostyka resocjalizacyjna – Wybrane zagadnienia*. Lublin, Wydawnictwo UMCS, 67–90.
- Vasta R., Haith M.M., Miller S.A., 1995, *Psychologia dziecka*. Warszawa, WSiP.
- Zazzo R., 1978, *Przywiązanie – ujęcie interdyscyplinarne*. Warszawa, PWN.

SOCIAL INTELLIGENCE ACCORDING TO DANIEL
GOLEMAN AND RESOCIALIZATION

Abstract: Social intelligence (SI) is a construct distinguished for the first time by E. Thorndike in 1920. However, it was only its popularization by D. Goleman that directed attention to its possibilities to apply theoretical assumptions in practice. SI is the ability to understand the behaviors and feelings of other people and also a skill to perceive subtle signs indicating the sense and importance of a given social situation. This skill is developed very early in the relationships between the child and his/her parents/guardians and constitutes a component of an emotional-social attachment. These first experiences are of decisive importance for correct social development, whereas the experiences of the adolescent age and of mature age can, to some extent, modify it. The paradox of resocialization is that the suggested influences have a lowering effect on SI. On the other hand, positive changes can be observed as a result of the creation of healing ties through small, family juvenile custody centers, interpersonal trainings, individual care after leaving the facility, strengthening the social ties of local communities, and restorative justice. The aim of the article is to draw attention to the possibility of utilizing the concept of SI in explaining the phenomenon of social maladjustment and in planning the process of resocialization (social rehabilitation).

Keywords: social intelligence, delinquency, attachment, social neurobiology